
DOPRINOS RADOVANA ZOGOVIĆA CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOJ ISTORIOGRAFIJI

Aleksandar Radoman

As a literary historian, Radovan Zogović belongs to the group of authors who have, in a scientifically well-founded manner, opposed the deposits of traditional humanism in the negation of the national character of Montenegrin culture. Consistent with youthful beliefs and methodology of Marxist aesthetics, through an anthology of the Montenegrin oral epic – the first of its kind with a clear conceptual setting about its national character, as well as a valuable book of studies “Usputno o nezaobilaznom”, Zogović has joined the well-chosen circle of the founders of contemporary Montenegrin literary studies.

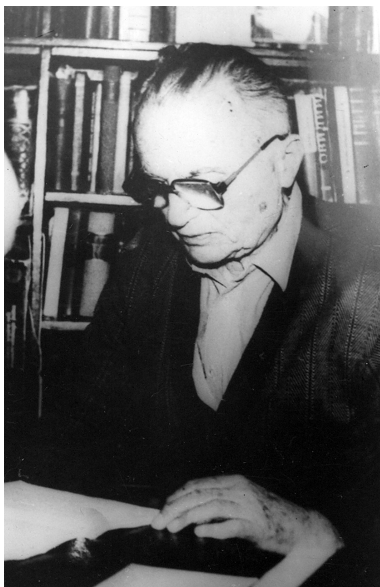
Premda je neuporedivo više poznat kao jedan od najznačajnijih crnogorskih pjesnika XX vijeka, Radovan Zogović dao je crnogorskoj kulturi vidan doprinos i kao književni istoričar. Kad je sredinom 60-ih godina započeo proces njegova postepenog povratka iz deceniju i po duge građanske i stvaralačke izolacije, s renomeom autoritativna pjesnika i angažovana intelektualca, grupi crnogorskih stvaralaca koji su započeli borbu za nacionalnu i kulturnu emancipaciju zasigurno je imponovalo što se i Zogović

priključio tome pokretu, beskompromisno odbijajući pokušaje dvonacionalnoga tretiranja njegova stvaralaštva, ali i ukupnoga crnogorskog književnoga i kulturnoga nasljeđa. U ovome prilogu nećemo se baviti Zogovićevom ulogom u „sukobu na književnoj ljevici“ pred početak Drugoga svjetskog rata,¹ niti njegovim književnim sudovanjem u ono nekoliko godina neposredno po okončanju Drugoga svjetskog rata, već ćemo nastojati da osvjetlimo njegov udio u konstituisanju savremene crnogorske književne historiografije.

Radovan Zogović, pjesnik, pripovjedač, romanopisac, esejista, prevodilac i književni historičar, rođen je 19. VIII 1907. godine u Mašnici, u Gornjem Polimlju. Nižu gimnaziju završio je u Beranama, a višu je pohađao u Peći i Tetovu. Diplomirao je na Filozofskome fakultetu u Skoplju. Po okončanju studija radio je neko vrijeme kao korektor, a potom i profesor gimnazije u Skoplju, odakle je po kazni premješten u zaječarsku gimnaziju đe je otpušten zbog komunističke djelatnosti. Još tokom studija započela je njegova bogata stvaralačka aktivnost, pa se i u tim ranim danima ogledao u različitim žanrovima, poeziji, narativnoj prozi, esejistici i kritici. Od septembra 1935. prelazi u Beograd, đe se preko veza drugova iz ilegalnoga pokreta zapošljava kao vaspitač u internatu jedne privatne gimnazije da i otud bude otpušten iz političkih razloga. Priključuje se agitaciono-propagandnoj komisiji Saveza komunističke omladine. U tome periodu sarađuje u brojnim jugoslovenskim listovima, a član je redakcije beogradskoga časopisa *Naša stvarnost*, dok s Veliborom Gligorićem uređuje časopis

---

¹ V. o tome: Vasilije Kalezić, „Radovan Zogović i sukob na ljevici“, u: *Radovan Zogović: pjesnik i čovjek*, zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988, str. 233–263. Isto i: Vasilije Marković, „Stanje fakata na relaciji Zogović – Krleža“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 109–133.

Radovan Zogović
(1907–1986)

Umetnost i kritika. U Zagrebu mu 1937. godine izlazi prva knjiga pjesama *Plameni golubovi*. Tokom rata bio je sve vrijeme u NOP-u, obavljajući različite uloge u agitaciono-propagandnim tijelima NOP-a. Nakon rata bio je član Komisije za agitaciju i propagandu pri Centralnom komitetu KPJ, jedan od najangažovanijih poslijeratnih intelektualaca obavljajući i brojne organizacione i operativne poslove u jugoslovenskoj kulturi. U tome periodu štampano je nekoliko njegovih knjiga poezije, eseja i prijevoda. Nakon Rezolucije Informbiroa 1948. godine, povlači se iz javnoga života i živi u nekoj vrsti kućnoga pritvora koji će potrajati narednih šesnaest godina. Od 1965. godine postepeno se vraća na književnu scenu novim knjigama poezije, proze, prijevoda i esejistike. Bio je redovni član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore, docnije Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, od njenoga ustanovljavanja 1973. godine, do 1981. kad je usljed zaokreta političko-ideološkoga

kursa te ustanove podnio ostavku na članstvo.² Umro je u Beogradu 5. I 1986. godine.³

Književnoistorijski radovi Radovana Zogovića objedinjeni su knjigom *Usputno o nezaobilaznom*.⁴ Pisani raznim povodima u razmaku od tri decenije, od 1947. do 1976. godine, ti prilozi već izborom tema koje su u njima zastupljene upućuju na zaključak da je riječ o autoru koji čini prijelaz između dva perioda razvoja književne montenegristike. Naime, od pet radova, koliko ih knjiga sadrži, dva su posvećena Petru II Petroviću Njegošu, dva usmenoj književnosti, a jedan djelu Stefana Mitrova Ljubiše. Kad se zna da su Petar II Petrović Njegoš i usmena književnost bili središnja tematska preokupacija drugoga perioda književne montenegristike, od 1918. do 1968. godine, moglo bi se pomisliti da je Zogovićevo bavljenje književnom istorijom uklopivo upravo u taj kontekst. Međutim, proširenjem polja interesovanja i na djelo Stefana Mitrova Ljubiše, koji u centar naučne pažnje dolazi u trećem periodu razvoja književne montenegristike, od 1968. godine naovamo, ali isto tako i metodološkim i koncepcijskim odmakom od tradicionalističkoga tretmana crnogorske književnosti kao regionalnoga fenomena, te odbacivanjem pozitivističkoga metoda u interpretaciji, Zogovićeve studije skladno se uklapaju u glavne tendencije trećega perioda književne montenegristike. Pripada mu, tako, vidno mjesto u krugu autora koje smatramo utemeljivačima savremene književne montenegristike.

---

² Dragutin Papović, „Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1977–1990“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 404.

³ Opširnije u: Petar Zogović, „Bio-bibliografski prilog o autoru“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 151–185.

⁴ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983.

Koncepcijski odmak od tradicionalističkih utapanja crnogorske literature u srpsku književnu tradiciju ovđe ćemo dokumentovati jednim odlomkom iz „Autorove napomene“, objavljene na prološkoj poziciji knjige *Usputno o nezaobilaznom*. Obrazlažući povode i vrijeme nastanka pojedinih tekstova, Zogović ukazuje i na pretežno sitne korekcije koje je vršio u verzijama objavljenim u knjizi, pa se osvrće na tekst „Njegoševa poema o borbi i slobodi“, nastao povodom proslave stogodišnjice *Gorskoga vijenca* i pročitano u formi svečane besede na centralnoj proslavi na Cetinju 8. juna 1947. godine. Taj je tekst iste godine objavljen u Pobjedi 11. juna, izašao je i kao zasebna brošura,⁵ zatim kao predgovor jubilarnome izdanju *Gorskoga vijenca* štampanom u 25000 primjeraka,⁶ a potom u knjizi Zogovićevih eseja *Na poprištu* i u drugim publikacijama. U napomeni Zogović bilježi: „Druga ispravka, pogodnije intervencija, ticala bi se odgovora koji je u pomenutom tekstu dat na pitanje kojoj nacionalnoj kulturi, crnogorskoj ili srpskoj, pripada pjesnik Njegoš. Autor se, pišući tekst, bio odlučio da odgovor svede na onaj zabataljeni citat iz Svetozara Markovića: ‘...naš ili upravo crnogorski pesnik Petar Petrović Njegoš’ (Kurziv moj. R. Z.), smatrajući da je to u onim uslovima najpogodnije i za početak dovoljno. Autorovom rukovodiocu u agitpropu CK KPJ, međutim, nije se ovo dopalo, izložio je svoj odgovor na dato pitanje i zatražio da autor na osnovu toga tekst popravi. Budući od agitpropa određen da govori na cetinjskoj akademiji, autor je, iako nerado, pristao na ovaj predlog, ali ono što je naknadno napisao nije zadovoljavalo

---

⁵ Radovan Zogović, *Njegoševa poema o borbi i slobodi*, Obod, Cetinje, 1947.

⁶ Živko Đurković, „Šezdesetogodišnjica Zogovićeve besjede o ‘Gorskom vijencu’ iz 1947. godine“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 25.

ni autora ni rukovodioca, pa je najzad rukovodilac, kao ispravku u tekstu, napisao svoju formulaciju o nacionalnoj pripadnosti pjesnika Njegoša. I autor bi sad, umjesto tog umetka, ‘ispolitiziranog’ i protivurječnog, jednostavno napisao: Njegoš pripada crnogorskoj nacionalnoj kulturi, jer, kako je marksizam pokazao, sve kulturne tekovine stvorene u istoriji jedne nacionalnosti, pripadaju toj nacionalnosti; i tek kao takav, kao veliki crnogorski pjesnik, Njegoš pripada i srpskoj i drugim nacionalnostima.“⁷ Budni rukovodilac Agitpropa koji je cenzurisao Zogovićev tekst kako bi ga upodobio vlastitom pseudoteorijskom objašnjenju porijekla crnogorske nacije iz srpskoga etnosa obznanjenom u *Borbi* 1. maja 1945. godine, bio je Milovan Đilas.⁸ U vrijeme kad je bilo poželjno ostrviti se na Zogovića, pišući monografski pamflet *Legenda o Njegošu* s ciljem diskreditacije Isidore Sekulić, Đilas se, dosljedan samo u klevetanju, osvrnuo i na Zogovićev tekst, zaboravljajući pomenuti pritom da ga je sâm redigovao: „U tom pogledu je u ‘njegovo vrijeme’ svakako najdalje otišao negdašnji ‘marksista’, a sadašnji informbirovski velikomučenik Radovan Zogović, koji je da ne trepne tvrdio da je Njegoš – a ne Marks – bio nezamjenjivo oružje u našoj narodnooslobodilačkoj borbi, da je obična kleveta tvrdnja da kod Njegoša ima mistike (čudna je ta zogovićevska ‘fina’ granica između religije i mistike!), pri tom se neinteligentno i šovinistički džapajući oko toga da je Njegoš, ipak, samo crnogorski, a ne i srpski pjesnik (nasuprot isto tako, bar danas, neinteligentnoj i u osnovi nacionalističkoj postavci Isidore Sekulić da je Njegoš srpski pjesnik, iz srpske – lokalno crnogorske – zemlje).“⁹

---

⁷ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 8.

⁸ O tome opširnije u knjizi Zogovićevih autobiografskih bilješki: Radovan Zogović, *Postajanje i postojanje*, Štampar Makarije & Oktoih, Podgorica, 2007, str. 108–109.

⁹ Milovan Đilas, *Legenda o Njegošu*, Kultura, Beograd, 1952, str. 71.

Savremeni osporavatelji crnogorske nacije njezinim kreatorom smatraju Milovana Đilasa, a koliko je ta teza stupidna ponajbolje svjedoči podatak da je taj tobožnji tvorac crnogorske nacije 1952. godine stav da je Njegoš crnogorski pjesnik smatrao – šovinizmom!/? Odbacivanjem Đilasove dogme o dvonacionalnome karakteru Crnogoraca, Zogović je krčio puteve savremenom, kritičkom preispitivanju crnogorske nacionalne kulture.

Premda Njegoš i njegovo književno djelo od sredine XIX vijeka izazivaju veliku pažnju južnoslovenskih književnokritičkih krugova, a monografijama dvojice ruskih filologa, P. A. Lavrova i P. A. Rovinskog, na izmaku 80-ih godina XIX stoljeća, to interesovanje prevazilazi južnoslovenski kontekst, među crnogorskim istraživačima proučavanje Njegoševa djela poseban zamah dobija tek od 30-ih godina XX vijeka. Ne treba, svakako, smetnuti s uma da su još krajem XIX vijeka dvojica Crnogoraca, Vuk Vrčević i Lazar Tomanović, napisali vrijedne biografske monografije o Njegošu, no tek će knjige filologa Danila Vušovića *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*, objavljena u Beogradu 1930. godine, i filozofa Milana F. Rakočevića *Okovani Prometej. Pokušaj povezivanja Njegoševe filozofije*, publikovana u Ljubljani 1940. godine, kao prerađena doktorska disertacija, označiti zaokret ka modernijem pristupu analizi Njegoševa pjesničkoga univerzuma. Radovi i studije Vida Latkovića, Nikole Banaševića, Rista Dragičevića, Mihaila Stevanovića, Jevta Milovića, Božidara Pejovića, Vojislava P. Nikčevića, Vojislava Minića, Slobodana Tomovića, Radoja i Danila Radojevića, Krsta Pižurice, Radomira Ivanovića, Milorada Nikčevića i drugih u drugoj polovini XX vijeka značajno će obogatiti montenegristiku, osobito nješkoologiju, i ponuditi cijeli spektar različitih pristupa Njegoševu djelu – od biografskih, istoriografskih, filozofskih, književnoistorijskih do komparatističkih i lingvističkih.

Krugu crnogorskih nješkoologa koji su dali značajan doprinos osvjetljavanju književnoga djela Petra II Petrovića Njegoša

pridružuje se i Radovan Zogović ogledom „Njegoševa poema o borbi i slobodi“ i studijom „O plemenu u *Gorskom vijencu* i tim povodom“.¹⁰ Da odmah napomenemo da su ti radovi pisani, kako je to tačno zapazio Milosav Babović,¹¹ u duhu marksističke estetike. Dodajmo tome još jednu osobinu Zogovićeve esejističkog stila koji je posebno istakao istoričar književnosti Jovan Deretić – polemičnost.¹²

Ogled „Njegoševa poema o borbi i slobodi“ sastavljen je od uvoda i četiri cjeline, koje odgovaraju različitim tematskim preokupacijama autora. Nakon što je u uvodu objasnio specifičnu poziciju Njegoša u Crnoj Gori, koja je s jedne strane opterećenje, a s druge podsticaj za pisanje o njemu, Zogović u prvoj cjelini ogleda raspravlja o društveno-istorijskim okolnostima koje su prethodile nastanku *Gorskoga vijenca* i koje se u njemu reflektuju. Kad iz istorijsko-sociološke analize postanka crnogorskih plemena i države i Njegoševe pozicije u revolucionarnoj 1848. godini pređe na teorijski plan, referentne tačke oslonca u njegovoj analizi su vrhunski autoriteti marksizma, Karl Marks s kojim Njegoš dijeli prijekore na račun Slovena, i Fridrih Engels čije teorije o plemenima nalaze primjenu i u crnogorskome slučaju. Taj spoljašnji pristup djelu, po Zogovićevu mišljenju, omogućava „da se shvate realni izvori *Gorskog vijenca*, njegov duboki i revolucionarni smisao,

---

¹⁰ Detaljnije se Zogovićevim zanimanjem za Njegoša, dokumentovanom još od 1936. godine, bavio Krsto Pižurica u radu „Na tragu Njegoševog nasljeđa“ u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 31–68.

¹¹ Milosav Babović, „O knjizi *Usputno o nezaobilaznom* Radovana Zogovića“, *Glasnik odjeljenja umjetnosti*, knjiga 5, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 209.

¹² Jovan Deretić, „O knjizi *Usputno o nezaobilaznom* Radovana Zogovića“, *Glasnik odjeljenja umjetnosti*, knjiga 5, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 198–199.

njegove tendencije, istinitost i realizam, patos i zbijenost, grka lirika i herojska patetičnost. Ove činjenice omogućavaju da se i ono što je smatrano Njegoševom manom, često otkrije kao njegova vrlina.“¹³ U drugoj cjelini teksta raspravlja se o određenim žanrovskim i tipološkim pitanjima vezanim za najznačajniji Njegošev književni tekst. Za razliku od ranije literature koja je u *Gorskome vijencu* prepoznavala dramu bez dominantnoga unutrašnjeg konflikta, Zogović smatra da je riječ o spjevu naročite vrste, takozvanoj dramskoj poemi, u kojoj postoji i originalan unutrašnji dramski konflikt, koji kulminira na samome kraju. Taj sukob on vidi kao konflikt između dva svijeta, odnosno dva pogleda na svijet, između osmanskih eksploatatora i crnogorskih boraca protiv osvajača. Dajući tome konfliktu izvjesnu klasnu karakteristiku u daljoj razradi te teze, Zogović je Njegošev tekst tumačio iz ugla marksističke kritike, te u kontekstu svjetskoistorijskoga sukoba klasa. Marksističko tumačenje prisutno je i u tumačenju opisa mletačkoga svijeta u *Gorskome vijencu*, ocijenjenoga kao otpor kapitalističkoj eksploataciji porobljenih, a na Marksa se autor direktno poziva i u ocjeni slike srpske srednjovjekovne države u spjevu. Nakon što je tako definisao prirodu glavnoga konflikta, Zogović prelazi na objašnjenje motivacijskoga sklopa sukoba, prikazanoga na brojnim primjerima iz teksta. Opravdano upozorava na zabludu odomaćenu u ranijoj građanskoj književnoj istoriografiji da se pojedini stihovi *Gorskoga vijenca* tretiraju i koriste kao Njegoševo mišljenje, ukazujući na to da su riječi pojedinih likova „prije svega, riječi tih lica, njihovi pogledi na svijet i život, koji izražavaju i karakterišu i sredinu kojoj lica pripadaju (narod, pleme), i sama lica kao ljude i te ljude“¹⁴, dok se Njegoševim mišljenjem može smatrati opšti smisao djela,

---

¹³ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 16.

¹⁴ Isto, str. 23.

izražen stihovima koji donose krajnje zaključke teksta. U tome smislu, centralnim mjestom spjeva Zogović je smatrao stihove: „Neka bude borba neprestana! / Neka bude što biti ne može, – / (...) / nek propoje pjesna od užasa, / oltar pravi na kamen krvavi!“

U Zogovićevu tumačenju, prilagođenu ondašnjem društveno-istorijskome trenutku: „Ovo mjesto, i svi oni stihovi s kojima se ono prožima i iz kojih rezultira, čini *Gorski vijenac* besmrtnim udžbenikom revolucionarne borbe za slobodu i sreću naroda; ono ga je činilo živim i nezamjenjivim udžbenikom naše narodnooslobodilačke borbe.“¹⁵ O tome, dotad zanemarenome mjestu, po mišljenju autora, riječ treba da dâ nova, napredna kritika. U trećoj cjelini ogleđa Zogović se suprotstavlja tezama građanskih kritičara, pominjući B. Petronijevića i N. Velimirovića, koji su nastojali da Njegoša prikažu kao nositelja apstraktnih idejnih konstrukcija, pa i velikoga filozofa. I danas se sasvim tačnim čini ovo Zogovićevo zapažanje, formulirano kao kontrastav prema shematizmu i mistifikatorstvu starije, građanske kritike: „Njegoš je, iako je volio filozofske ‘refleksije’ (u kojima ima i materijalizma i idealizma, i dijalektike i metafizike), prije svega i iznad svega pjesnik, snažni, neustrašivi i pravedni slikar svijeta, života, ljudi, ljudskog društva, ljudskih strasti, i njegove refleksije više vrijede kao elementi i forme umjetničke istine o životu, nego kao nekakva čista filozofija. Njih vrlo često i treba shvatiti kao majstorske pjesničke figure (metafore, parabole, poređenja, aluzije), pomoću kojih Njegoš gradi svoju umjetničku istinu o ljudskom društvu, njegovim unutrašnjim protivrječnostima i njegovu razvitku.“¹⁶ Povodeći se nesumnjivo za stavom Bjelinskog izrečenim o Puškinu, Zogović *Gorski vijenac* smatra enciklopedijom Crne Gore osamnaestoga i prve polovine

---

¹⁵ Isto, str. 24.

¹⁶ Isto, str. 25.

devetnaestoga vijeka. Posebnu pažnju poklanja i problemu karakterizacije likova u *Gorskom vijencu*, primjećujući njihove zajedničke osobine, ali i individualna generacijska i plemenska svojstva, ukazujući da je i na tome primjeru Njegoš ostao vjeran „istini života“. Tu svoju premisu Zogović tumači Njegoševim realizmom: „Njegoš je u *Gorskom vijencu* ostao svojom pjesničkom istinom vjeran istini života do njenih najdubljih vibracija zato što je, po svom umjetničkom metodu, bio u osnovi realista.“¹⁷ U četvrtoj cjelini teksta Zogović se osvrće na pokušaje, u prvome redu B. Petronijevića, da se Njegoš prikaže kao religiozni mistik ili pesimista šopenhauerovskoga tipa. Umjesto takvih, očito promašenih pokušaja ukalupljivanja Njegoševa djela u razne filozofske doktrine i sisteme, Zogović, uz izvjesno prenaplašavanje „revolucionarnosti“ i „društvenih odnosa“ kao osnovnoga idejnog koncepta vremena u kojemu je živio, u osnovi tačno zapaža: „Čitav *Gorski vijenac* je himna revolucionarnoj borbi za uništenje nepravednih i nerazumnih društvenih odnosa i ustanova, himna aktivnom i osvetničkom otporu zlu.“¹⁸ Svoju raspravu okončava polemičkim razračunom s tradicionalističkom literaturom koja Njegoša nije samo pogrešno tumačila kao pjesnika, već ga i nacionalno određivala kao srpskoga pisca. No o završnoj formulaciji iz toga dijela rasprave već je bilo riječi u objašnjenju Đilasova udjela u redakтури Zogovićeva ogleđa, pa se na tome nećemo zadržavati.

Drugi obimniji prilog o Njegošu, studiju „O plemenu u ‘Gorskom vijencu’ i tim povodom“, Zogović je prvobitno objavio u *Glasniku Odjeljenja umjetnosti CANU* 1976. godine,¹⁹ a u kontekstu knjige *Usputno o nezaobilaznom*, po

---

¹⁷ Isto, str. 28.

¹⁸ Isto, str. 29.

¹⁹ Radovan Zogović, „O plemenu u ‘Gorskom vijencu’ i tim povodom“, *Glasnik III*, Odjeljenje umjetnosti, knj. 1, Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore, Titograd, 1976, str. 7–50.

autorovim riječima iz uvodne napomene, umnogome se taj prilog imao smatrati ispravkom ili nadopunom onoga što je rečeno u ogledu „Njegoševa poema o borbi i slobodi“. Ipak, kad se ta dva teksta uporede, vidne su bitne metodološke razlike između njih. Dok je u prvome slučaju riječ o nadahnutoj bešedi nastaloj neposredno nakon rata i obilježenoj tendencijom da se Njegoš aktuelizuje, a njegovo djelo uklopi u narativ o trijumfu revolucije, drugi prilog koncipiran je kao analitička studija s jasnom tezom, postavljenom na marksističkim osnovama, ali lišenom društvene funkcije kakvu nosi ogled koji joj prethodi. I ovđe je Zogović posegao za segmentacijom teksta, pa je studija sačinjena od devet cjelina. Uvodna razmatranja o sociološko-istorijskoj ulozi plemena u crnogorskome životu neophodna su podloga za ona proučavanja koja Zogovića prevashodno interesuju – da li je Njegoš u *Gorskome vijencu* dao poetsku „istorijsku istinu“ o crnogorskome plemenu u doba vladike Danila, a jednim dijelom i u njegovo doba. Zogović se, dakle, ne udaljava od metode tumačenja kojoj je bio odan u ranijem radu o Njegošu, s pozicija marksističke kritike afirmišući zapravo teoriju odraza. Treba s tim u vezi naglasiti da se Zogovićev marksizam ne naslanja na recentne marksističke autore i koncepcije, već je riječ o stanovištima koja su svoje uobličenje dobila u vrijeme Zogovićeve intelektualnog stasavanja, zaključno s početkom njegove izolacije iz javnosti. Stoga je pojam marksizma u njegovim radovima nužno redukovan na onaj njegov sadržaj vezan u prvome redu za začetnike marksizma i sovjetski marksistički intelektualni milje, bez dodira s onom orijentacijom u okviru marksizma kojoj su pripadali Lukač, Benjamin, Adorno, Markuze ili Lefevr. Kad želi ukazati na opšti karakter plemenskoga društva, za koje primjere nalazi u Crnoj Gori, Zogović se naslanja nerijetko na Tacitove opise germanskih plemena, Engelsa ili Černiševskog, a tezu da su junaci *Gorskoga vijenca* upravo ljudi plemena,

uspjelo ilustruje pažljivom analizom pojedinih segmenata toga djela, poput analize likova (Crnogoraca i „Turaka“), kola, pozicije vladike, kletve, crnogorske nepobožnosti (tumačene kao rezultat rodovsko-plemenskoga poretka) i socijalnoga raslojavanja i dr, istovremeno poredeći te elemente *Gorskoga vijenca* s tekstualnim tragovima koje su o tome vremenu ostavili Petar I Petrović Njegoš, Vuk Stefanović Karadžić i usmena poezija. Takvim postupkom Zogović kombinuje unutrašnji i spoljašnji pristup književnom tekstu, podjednako se dobro snalazeći i u finim stilsko-jezičkim zapažanjima i u istorijsko-sociološkim analizama, pri tome, razumije se, cijelu analitičko-sintetičku konstrukciju podređujući teoriji odraza. Analizom plemena u *Gorskome vijencu* Zogović je prekoračio granice uskoga književnoistorijskoga interesovanja i duboko zašao u etnološku, antropološku i etno-psihološku problematiku, pokazujući izuzetno poznavanje sociokulturnih pretpostavki funkcionisanja crnogorskoga naroda u rodovsko-plemenskoj epohi njegova razvoja. Dosljedan u traganju za odrazima stvarnosti u Njegoševu djelu, Zogović i nedovršenu individualizaciju likova u *Gorskome vijencu* tumači u skladu s polaznim premisama ove studije: „A razlog je, uvjereni smo, i ovdje – pleme, naučno utvrđeni fakat da se ljudi rodovsko-plemenske zajednice ne razlikuju jedan od drugoga. Njegoš ne samo u Crnoj Gori vladike Danila, nego i u Crnoj Gori svoga vremena nije nalazio jače izdiferencirane individualnosti, a on, pjesnik s antejskom povezanošću sa životom, rukovodio se kao pisac *Gorskog vijenca* kriterijumom stvarnosti i svog i Danilovog doba.“²⁰

Treći prilog u knjizi *Usputno o nezaobilaznom*, „Nekolike zabilješke o Ljubiši“, pisan je za simpozijum o Stefanu Mitrovu Ljubiši koji je održan u Titogradu i Budvi 21–23. aprila 1976, pa

---

²⁰ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 79.

je prilog prvi put i objavljen u zborniku radova s toga skupa.²¹ Hronološki, to je posljednji napisani književnoistorijski rad Radovana Zogovića. Kako primjećuje Milosav Babović: „U ‘Zabilježkama o Ljubiši’ još izrazitije se manifestovalo Zogovićevo shvatanje zadatka markističke kritike: da u ocenjivanju kulturnog nasleđa ‘ispravi ono što je pogrešno riješeno’“.²² Kao što je u raspravama o Njegošu polemisa o građanskom literaturom i njenim krivim sudovima, tako i tekst posvećen Ljubiši započinje osvrtom na nepravedne i netačne ocjene Jovana Skerlića koje su svekoliko doprinijele slabijoj recepciji djela Stefana Mitrova Ljubiše. Već je Skerlićeva početna premisa da o Ljubišinu djelu sudi na osnovu formule da je riječ o „Njegošu u prozi“, po Zogovićevu mišljenju uzrokovala pogrešne zaključke, pa skicirajući Skerlićev građanski i kritičarski profil, to ovako formuliše: „On je, kratko rečeno, bio eklektičar, pozitivist, odnosno lijevi, borbeni građanski demokrat. I griješio je, čovjek sredine, i za dosljedne materijaliste i za idealiste. A u ocjeni djela S. M. Ljubiše pogriješio je, valjda, više nego igdje drugo.“²³ Zamjerajući Skerliću što Ljubišu nije samjerio savremenim mu srpskim pripovjedačima, poput Šapčanina, Glišića i Lazarevića, koji po njegovu mišljenu nemaju djelo koje bi u umjetničkom smislu moglo da se mjeri s *Kanjošem Macedonovićem*, i ukazujući na protivrječnosti u Skerlićevim ocjenama, Zogović ovako formuliše svoju ocjenu vrijednosti Ljubišina djela: „Naime: i da zaobiđemo Njegoša, mi u samim pripovijetkama Stefana Mitrova Ljubiše možemo naći život i ljude Crne Gore i Primorja, prije svega plemenski život i plemenske ljude – mi tu već imamo upečatljivu humanističko-patriotsku *umjetničku* istinu

---

²¹ Radovan Zogović, „Nekolike zabilježke o Ljubiši“, u: *Stefan Mitrov Ljubiša*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1976, str. 57–73.

²² Milosav Babović, isto, str. 218.

²³ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 84.

o njima. Mnogo manje snažnu, razumije se, bez onako krupne dimenzionalnosti u poimanju i presazdavanju, s manje plastičnosti, kolorita, tipiziranja, pronicanja u korjenita pitanja ne samo plemenskog života nego života uopšte. Ali ipak je imamo. Nju i njeno spoznajno-estetsko djelovanje.²⁴ Kao ogledni uzorak za osvjetljavanje Ljubišina književnog postupka Zogović je uzeo priču *Krađa i prekrađa zvona*, pronalazeći u njoj one elemente za kojima je tragao i u Njegoševu djelu – vjernost istini u reprezentovanju plemenskoga čovjeka. Znatnu pažnju Zogović poklanja i leksičkome bogatstvu Ljubišina jezika, prigovarajući kritici da se i u ocjeni tih „provincijalizama“ (kako nazivaju „sve osobitije riječi iz Crne Gore“) grdno ogriješila o toga pisca. Povodom Skerlićeve osude tih Ljubišinih „provincijalizama“ Zogović se s pravom pita: „Dobri ili loši, ali provincijalizmi, jer za njega i za one koji, čak i danas, kao on misle, ne postoji pitanje: za koga je to jedna riječ, ako je dobra i ako se u cijeloj Crnoj Gori upotrebljava – provincijalizam?“²⁵ Pored toga, Zogović se razložno osvrće i na brojna pogrešna tumačenja riječi u pratećim rječnicima uz Ljubišina djela. U završnoj cjelini ogleđa usredsređuje se na umjetnički postupak u *Kanjošu Macedonoviću* i *Grabežu đevojačkom* (koji određuje kao poemu u prozi), ukazujući na uspjeta jezičko-stilska, kompoziciona i motivacijska rješenja u tim Ljubišinim narativnim tekstovima, ne propuštajući da i u tim analizama istakne vjerodostojnost predstavljanja umjetničke slike plemenskoga društva i čovjeka plemena. Rezimirajući sud o Ljubišinu djelu, ističe: „Da, najbolje Ljubišine pripovijetke, neistorijske i istorijske, *Kanjoš Macedonović* prije svega, to su realističke pripovijetke znatnih ili visokih umjetničkih kvaliteta – realizam i umjetnički kvaliteti osobite vrste, onakvi kakve je tražila vjernost osobitoj životnoj stvarnosti.“²⁶

---

24 Isto, str. 85.

25 Isto, str. 90.

26 Isto, str. 98.

Knjigu *Usputno o nezaobilaznom* zaključuju dvije obimne književnoistorijske studije o usmenoj epici. Prva od njih, „Junačke pjesme i vlastela“ pisana je 1966, a objavljena u *Zborniku Matice srpske za književnost i jezik* iste godine.²⁷ Da je autor ostao dosljedan metodologiji iz ranijih radova, svjedoči citat Fridriha Engelsa koji je poslužio za moto ove studije. Marks, Engels, pa tek onda i poneki ruski autor, poput Plehanova, teorijska su osnova za sve Zogovićeve književnoistorijske uvide, a polemička preispitivanja usmjerena su na domaće autore, u ovome radu u prvome redu na Toma Maretića i Vojislava Đurića. Polaznu premisu studije o vlasteli i epskoj poeziji Zogović definiše na samome početku rada: „Starije naše epske pjesme, od početka nemanjičkog ciklusa do najstarije Vukove novele o hajducima (*Starina Novak i knez Bogosav*), to je sadržajem bogata, istorijski vjerna *poetska* slika feudalnog srednjeg vijeka, njegovih međuklasnih i unutarklasnih odnosa i vrijednosti, njegova državnog uređenja, načina života i mišljenja, moralnih normi, kulture, psihologije...“²⁸ Stoga bi po njegovu mišljenju zadatak proučavatelja bio, slijedeći Plehanovljeve teze, naći „društveni ekvivalent date književne pojave, shvatiti mehanizam samog života, u kom je borba klasa jedna od najvažnijih opruga.“²⁹ Cijela je studija zapravo posvećena tim zadacima koje pred književnu istoriju postavlja Radovan Zogović. Klasni sukobi u srednjovjekovnome feudalnom društvu, za čijim odjecima traga u svome tekstu, a reklo bi se i uspjelo polemišući sa shvatanjima ranije književne historiografije koja je sumnjala u istoričnost starije usmene epike, po Zogovićevu tumačenju u epskim se

---

²⁷ Radovan Zogović, „Junačke pjesme i vlastela“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. XIV/2, Novi Sad, 1966, str. 308–363.

²⁸ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 103.

²⁹ Isto

pjesmama očituju u dvije ravni. S jedne strane, srijećemo sukobe feudalaca i sebara, što je u našoj usmenoj poeziji rijetka pojava, zasvjedočena tek u dvije pjesme Vukove zbirke, obje s temom zidanja (u jednom slučaju grada, a u drugom manastira). S druge, pak, strane, motiv odnosa u samoj feudalnoj klasi neuporedivo je zastupljeniji u epici starije tematike, što Zogović ilustruje brojnim primjerima, posebno ističući sukobe niže i više vlastele. Njegovi zaključci – doneseni na osnovu jasno prepoznatljivih odjeka društvenih, osobito klasnih odnosa srednjovjekovnoga društva u epskim pjesmama starije tematike – da su te pjesme u prvobitnim verzijama nastale odmah poslije ili u blisko vrijeme od događaja o kojima su pjevale, sukobljavaju se s onom orijentacijom u tumačenju tematski najstarije južnoslovenske epike čiji je začetnik Maretić, a koja je njen postanak smještala u doba osmanske vladavine.

Istoričar književnosti Jovan Deretić tu daje za pravo Radovanu Zogoviću: „Strukturalna, tipološka i sociološka proučavanja naše narodne epike koja se vrše sve više u posljednje vreme, ali ipak još ne u dovoljnoj meri, potvrđuju shvatanje kako o velikoj starini naših narodnih pesama tako i o verodostojnosti slike o davnašnjim događajima i prilikama kakva je očuvana u pesmama što su do nas doprle. Zogovićevu studiju *Junačka epika i vlastela* moramo posmatrati u kontekstu tih istraživačkih napora da se prodre do najstarijih slojeva naše epike a preko toga i do najstarijih vremena njenog istorijskog postojanja.“³⁰ Pišući o međusobnim odnosima, suprotnostima i obračunima feudalaca, osobito plemenskog, župnog plemstva naspram državne vlastele, te crkvenih feudalaca i siromašnoga sveštenstva, u usmenoj epici starije tematike (pri čemu je za analizirani korpus pjesama uzeo najreprezentativnije primjere, poput *Ženidbe Dušanove*, *Ženidbe kralja Vukašina*, *Banović Strahinje...*), Zogović te motive poredi s drugim tekstualnim

---

³⁰ Jovan Deretić, isto, str. 207–208.

tragovima epohe, poput srednjovjekovnih žitija, Dušanova zakonika ili dokumentarnih izvora koje interpretiraju poznati historičari, kao što je Konstantin Jireček. Na tim poređenjima i preciznoj analizi teksta pjesama on zapravo i temelji svoj ključni sud da naša tematski najstarija usmena epika, odnosno njeni prototekstovi, nesumnjivo nastaje neposredno po okončanju događaja koje opisuje. Nasuprot „istorijskom postupku“ građanske književne historiografije koja se prvenstveno bavila pitanjima istoričnosti pojedinih likova i događaja iz usmenoga eposa, dakle metodom spoljašnjega pristupa književnome tekstu, Zogović smatra da bi „istorijski pristup“ u objašnjenju i ocjenjivanju junaka i događaja usmene poezije morao podrazumijevati „nešto daleko šire i važnije: na osnovu poznavanja klasne strukture svijeta koji poezija prikazuje, njegovih unutrašnjih odnosa, njegovog načina života i mišljenja, ispitati je li i u kojoj je mjeri ovaj ili onaj lik odraz stvarnih odnosa i naravi, je li i koliko je logičan u sebi, u motivaciji i postupku, je li mu i koliko mu je dodalo kasnije vrijeme njegove nužde i shvatanja.“³¹ Zogovićeva tumačenja usmenoga eposa naišla su na različite odjeke. Jedan od autora koji je visoko vrednovao domete njegova bavljenja usmenom književnošću, Čedo Vuković, svrstao ga je u elitni krug proučavatelja toga literarnog fenomena: „Polazeći od svega toga, bio bih slobodan da Zogovića uvrstim među nekoliko vrhunskih autora koji su pisali o narodnoj poeziji našeg jezika – kao što su Daničić, Maretić, Ruvarac i drugi iz tog reda, ma koliko se Zogović od njih razlikovao u pristupu, u analizi i zaključcima.“³² Ma koliko Zogovićeva dosljedna marksistička analiza mogla nositi sa

---

³¹ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 137.

³² Čedo Vuković, „O knjizi *Usputno o nezaobilaznom* Radovana Zogovića“, *Glasnik odjeljenja umjetnosti*, knjiga 5, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 195.

sobom rizike metodološkoga dogmatizma, za odabrani predmet tumačenja taj se njegov naučni postupak čini prihvatljivim i plodotvornim. Kao što je kod Njegoša u centru analitičareva interesovanja bilo pleme, odnosno plemensko društvo i psihologija čije je tragove ubjedljivo locirao na svim nivoima teksta, tako je analizom klasnih sukoba u starijoj epici uspio dati nove, utemeljene odgovore na pitanje njenoga odnosa prema srednjovjekovnome društvu, a samim tim i njenoga porijekla. Pri tome, pod marksizmom u analizi, baš kao i u tekstovima o Njegošu i Ljubiši, mislimo na temeljnu postavku o klasnim sukobima u društvu i njihovim umjetničkim manifestacijama, koju Zogović vješto uočava i objašnjava koristeći se, istovremeno, bogatim fondom istorijskih, socioloških, etnoloških i antropoloških znanja. Upravo ta eruditska komponenta njegove ličnosti, vidljiva u svakoj rečenici njegovih studija, a posebno u onim polemičkoga karaktera, čini ga prepoznatljivim članom društva izabranih proučavatelja južnoslovenskoga i crnogorskoga usmenoga eposa.

Posljednji tekst u knjizi *Usputno o nezaobilaznom* naslovljen je kao „Predgovor izboru ‘Crnogorske epske pjesme raznih vremena’“ i prvi put je, u nešto proširenoj varijanti, štampan u istoimenoj antologiji.³³ Po svome obimu i kompleksnosti, riječ je o studiji koja bi se mogla objaviti i kao samostalna monografska cjelina. Za razliku od teksta objavljenoga u antologiji, u čiji sastav su ušli i pojedini segmenti studije „Junačka epika i vlastela“, Zogović je u knjizi te djelove uklonio, a tekst podijelio na tri cjeline pod naslovima: „Prethodne napomene“, „O najstarijim i starim epskim pjesmama“ i „O pjesmama ‘srednjih vremena’ – ukratko, o pjesmama crnogorske borbe s Turcima – detaljnije“. Već u uvodnome dijelu studije autor definiše što razumije pod pojmom

---

³³ Radovan Zogović, *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*, Grafički zavod, Titograd, 1970, str. 5–134.

crnogorske epike i razrađuje kriterije na osnovu kojih je moguće odrediti pripadnost nacionalnim kulturama pojedinih pjesama: „Ona je (antologija *Crnogorske epske pjesme raznih vremena* – prim. A. R.), prema tome, bar koliko je njezinom sastavljaču poznato, prvi sistematskiji pokušaj da se, iz cjeline koja je u književnost i nauku ušla pod imenom srpsko-hrvatski epos, izdvoji, u izboru, ono što je stvoreno u krajevima gdje se, u toku veoma dugog, objektivnim unutrašnjim i spoljnim faktorima usporenog istorijskog razvitka formirala crnogorska nacionalnost. Da se, samo po sebi razumije, izdvoji na osnovu najvećeg mogućeg broja bitnih elemenata, *onoliko koliko je to stvarno moguće i neophodno izdvojiti*, kao poetsko nasljeđe koje *prvenstveno* pripada Crnoj Gori, i , *kao takvo*, kao izraz i doprinos Crne Gore, pripada onoj široj cjelini (‘srpsko-hrvatski epos’), budući, u krajnjoj liniji, neodvojivo od nje isto onako, kako ni ta cjelina ne postoji drukčije nego kao organsko jedinstvo posebnih djelova. U tome je ona druga, bitnija odlika ovoga izbora, skopčana, razumije se, s mnogo poteškoća i rizika, uslovljenih, osim svega ostalog, i nedostatkom rasprava o nacionalnim komponentama srpsko-hrvatsko-crnogorskog narodnog eposa, kao cjeline, *kao zajedničke poetske predistorije naših naroda*.“³⁴ Ovaj opširniji izvod bilo je neophodno navesti kako bi se predstavila osnova Zogovićeve pristupa crnogorskoj usmenoj epici. Kako se vidi, u proučavanje usmene epike, on uvodi termin „srpsko-hrvatsko-crnogorski narodni epos“ i koristi ga naporedo s još preciznijim pojmom „štokavski narodni epos“, a sintagmu crnogorska epika proširuje i na korpus pjesama starije tematike. Kriteriji kojima se rukovodi prilikom nacionalne identifikacije pojedinih pjesama, nijesu dati kao isključive kategorije, već mogući tragovi koje najčešće treba međusobno porediti i kombinovati, a to su: porijeklo

---

³⁴ Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 173–174.

pjesnika-pjevača od kojega je pjesma zapisana, mjesto đe je pjesma nastala ili zapisana, mjesto đe se određena radnja odvija ili vezanost junaka za određenu oblast, kao i jezik pjesme.

U cjelini studije naslovljenoj „O najstarijim i starim epskim pjesmama“ autor se, uz oslanjanje na svoja ranija istraživanja, usmjerava na analizu suprotnosti između velikaša i plemenske vlastele, kao i na poimanje slobode i sistem vrijednosti tih dvaju suprotstavljenih slojeva vlasteoske „klase“, dajući ne samo prodorna sociološka zapažanja kroz relacije društveni kontekst – tekst, već i brojna suptilna jezičko-stilska, kompoziciona i dr. tumačenja pojedinih pjesama iz odabranoga korpusa. Izvjesna ponavljanja argumentacije i osnovnoga postupka u odnosu na studiju „Junačka epika i vlastela“ u ovome dijelu studije bila su neizbježna, pa se ta cjelina i doima kao razrada koncepcija iznijetih u toj studiji, na primjerima pjesama uvrštenih u antologijski izbor. Njegove analize društveno-političkih pretpostavki postanka usmene epike osim što su pomjerile vrijeme postanka tematski najstarije epike, ili bar njenih protovarijanti, unazad, praktično utvrđujući simultanost događaja i njegova pjesničkoga opisa, uz konstatovanje docnijih fabularnih i strukturnih promjena nastalih do vremena zapisivanja pjesama, konsekvantno su ukazale i na mjesto postanka tih pjesama – feudalne plemićke dvorce. Po njegovu mišljenju, put usmene epike bio je reverzibilan: od feudalnih dvoraca u narod, a potom iz naroda „na dvorce male i krupnije pokrajinske vlastele.“³⁵

Posebnu pažnju u ovome dijelu rada Zogović poklanja temeljitoj analizi pjesme *Ženidba Maksima Crnojevića*, a opaske izrečene na njen račun precizno ilustruju osnovne pravce njegova književnoistorijskoga pristupa: „*Ženidba Maksima Crnojevića* je, uopšte uzev, najcrnogorskija pjesma starih ciklusa, možda čak i cijele crnogorske narodne epike. Ona je to

---

³⁵ Isto, str. 186.

i umjetničkom slikom društvenih odnosa; i načinom početka, razmjerama svatovskog okršaja; i velikom ljubavlju sestrića prema ujaku, koju je Engels, nalazeći je i u Nijemaca sve do poznog srednjeg vijeka, smatrao ‘živim ostatkom matrijarhata’; i slikom odnosa muža i žene; i odnosom Crnogoraca prema Mlečićima; i mentalitetom koji izbija iz one gotovosti da se poture ‘rala i volovi’, devet stada ostavi na jednome čobaninu i pođe u svatove i na veselje; i osjetljivošću i razlogom osjetljivosti ljudi; i mnogobrojnim i vrlo teškim kletvama; i onim, ovdje toliko zloslutnim, u Crnoj Gori toliko uobičajenim dodacima i obrtima uz pojedine riječi i lična imena (...), čime nam pjesnik povremeno nagovještava ishod događaja, budi našu slutnju i pažnju; i dijaloškim osobenostima (...). Sam jezik, opet, rijetko je u kojoj pjesmi kao u ovoj toliko, u dobrom smislu, zemlja o kojoj se pjeva. Najzad sama ličnost Iva Crnojevića, osim ostalih i više od ostalih ličnosti pjesme, izražava sobom neke od crta crnogorske psihičke konstitucije, nacionalnog karaktera Crnogoraca.“³⁶ *Ženidbu Maksima Crnojevića Zogović* vidi kao preteču *Gorskoga vijenca*, a u slikanju negativnih crta ta usmena pjesma, po njegovu mišljenju, punoćom i oštrinom nadilazi Njegoševo djelo. To ne znači da pažljiva analiza neće pokazati i poneke nedostatke teksta, koje Zogović pripisuje, baš kao i mnoga umjetnički uspjeta rješenja, pjevaču od kojega je zapisana – Starcu Miliji. No, i pored toga on kao proučavalac usmene književnosti ne afirmiše koncepciju o individualnome doprinosu pjesnika-pjevača do mjere njihove autorske ostvarenosti, već je bliži starijemu, herderovsko-grimovskome modelu koji usmenu pjesmu vidi kao rezultat kolektivnoga nasljeđa (ne u samome postanku, već u razvoju tokom vjekova).

U cjelini „O pjesmama ‘srednjih vremena’ – ukratko, o pjesmama crnogorske borbe s Turcima – detaljnije“, baš kako je

---

³⁶ Isto, str. 198–199.

vidljivo iz samoga naslova, o „pjesmama srednjih vremena“, onima koje su ranijim terminološkim odrednicama nazivane hajdučkim, uskočim ili hajdučko-uskočkim ciklusom, Zogović daje samo nužne napomene, uz izbor koji nudi antologija, dok je težište pažnje pomjereno na pjesme o borbama Crnogoraca s Turcima. Zapravo je riječ o ukazivanju na neodrživu podjelu crnogorske epike na cikluse, s obzirom na to da je na prostoru Crne Gore otpor Osmanlijama bio kontinuirani viševjekovni proces, a da pojedine njegove manifestacije – bilo one koje imaju prirodu hajdučkih zašeda, bilo one širega, odbrambenoga i ofanzivnoga karaktera – nalaze odjeka i u tzv. „pjesmama srednjih“ i u tzv. „pjesmama novijeg vremena“, jer je u crnogorskom slučaju riječ o cjelovitome tematsko-motivskom krugu, pritom ne i jednolikome, lišenom umjetničkih dometa, kako je tvrdila ranija istoriografija. Izuzetke Zogović uočava tek na nekoliko primjera pjesama tipično hajdučke i uskočke tematike, uglavnom onima u kojima se u pohode na turske pogranične oblasti ide s teritorije pod mletačkom upravom. Iz toga nevelikog kruga pjesama izdvaja i detaljno analizira pjesmu *Rišnjanin hadžija i Limun trgovac*, za koju veli da je jedno od najvećih dostignuća cjelokupne štokavske narodne epike. Veliki prostor u svojoj studiji, u prepoznatljivome maniru, daje nastojanju da osobitosti sadržine novijih crnogorskih epskih pjesama rastumači iz ugla osvjetljavanja specifičnosti crnogorske borbe protiv Osmanlija, te socijalne osnove toga procesa, pri čemu u središte zanimanja postavlja plemensku organizaciju i njene sociokulturne norme. Suptilnim analizama pojedinih pjesama i njihovih stilsko-jezičkih kvaliteta on je van svake sumnje uspjelo opovrgao ono uvriježeno mišljenje da su pjesme tzv. crnogorskoga ciklusa usljed vjernosti u prikazivanju istorijskih činjenica, umjetnički nevelikih dometa. Taj svoj stav, dosljedno analitički obrazložen, Zogović ovako rezimira: „Crna Gora mogla se presazdati u

deseteračku epiku samo ako se dâ kakva jeste, i samo desetercem koji bi, budući i poetska tradicija, bitnim svojim elementima, kao i svaka forma, organski odgovarao svojoj sadržini – zamjerati novijem crnogorskom desetercu što nije istovetan s desetercem epskih narodnih pjesama starih vremena besmisleno je kao kad bismo zamjerali hajduku što se s neprijateljem koji je potrgao pune kuburlije ne bje buzdovanom i po redu.³⁷ Polemišući s ovještalim zaključcima književne historiografije o odsustvu pjesničkih elemenata u tome korpusu usmene epike, a prvenstveno sa stavovima Pavla Popovića, Zogović pronalazi i analizira motive mašte i humora, gavranova i vila, opisa konja i junaka, dijeljenja megdana „po redu“, individualizacije likova, ukazujući i na prisustvo epskih ponavljanja, a pri tome društveno-istorijskim okolnostima objašnjava razloge njihove manje frekvencije u ovome korpusu, što sve rezultira odbacivanjem teza koje su, podstaknute bilješkom Vuka Stefanovića Karadžića, negirale pjesničku vrijednost crnogorske usmene epike novijih vremena. K tome, ne zapada u idealizaciju u ocjeni poetske vrijednosti korpusa, već precizno ukazuje i na njegove umjetničke nedostatnosti, poglavito u poređenju s pjesničkim dometima pjesama starije tematike. Zogovićevim studijama posvećenim usmenoj epici iz knjige *Usputno o nezaobilaznom* pažnju je posvetio Vuk Milatović zapažajući osnovne elemente njegova književnonaučnoga postupka: „I u jednoj i u drugoj studiji prepoznajemo Zogovića kao književnog analitičara koji vodi računa o dva bitna momenta: (1) književni svijet koji je stvorila epska poezija i starijih i novijih vremena ‘odražava svijet u kojem je stvarana’ i (2) treba stvoriti uslove za pravu estetsku analizu epike kako bismo otkrili njene lepote i umetničke vrednosti. Ovde je, dakle, reč o dva bitna pristupa epskoj narodnoj poeziji: spoljašnji pristup, kako bi ga danas nazvali

---

³⁷ Isto, str. 256–257.

teoretičari književnosti, ili ‘istorijski postupak’, kako ga uslovno naziva Zogović i u osnovi koga je saznanje da ‘Velika poezija nastaje iz velikih problema, dubokih društvenih protivrječja, otpora nižih moćnijima, otpora koji, sa svoje strane, stvara još snažnije i izrazitije ličnosti’. I drugi, unutrašnji pristup, kako ga danas nazivamo, a za koji Zogović koristi izraz ‘estetska analiza’ jer ona utvrđuje relevantne umetničke činjenice i vrednosti.³⁸

Knjiga *Usputno o nezaobilaznom* van svake je sumnje bila izuzetan prilog crnogorskoj književnoj istoriografiji. Radovima o Njegošu, Stefanu Mitrovu Ljubiši, te osobito studijama o usmenoj epici, pisanim dosljedno iz ugla marksističke estetike, uz određene slabosti koje se prepoznaju u mjestimično preopširnim eksplikacijama, ponavljanjima teorijskih stavova i citata i sl., Zogović je otvorio prostor za nove metode tumačenja i vrednovanja crnogorske književnosti te otklonio brojne zablude tradicionalističke literature i osvjetlio mnoge manje poznate ili nedovoljno proučene fenomene naše literarne tradicije. O metodološkim kvalitetima Zogovićeve knjige *Usputno o nezaobilaznom* pisao je Radomir Ivanović: „Zogovićev doprinos, s druge strane, vidan je u dugotrajnom i iscrpnom istraživanju svih relevantnih elemenata. Više puta je pokazano autorovo interesovanje za druge, srodne oblasti duhovnih disciplina (pre svega istorije, etnologije, antropologije). Na taj način Zogović proširuje usko shvaćene granice nauke o književnosti, posebno istorije književnosti i folkloristike, tako da naučnu raspravu prenosi u interferirana polja pojedinih naučnih disciplina, čime zagovara integralan pogled na svet, pa i na svet umetnosti. (...) Na osnovu svega rečenog, s pravom se može zaključiti da u knjizi koja je pred

---

³⁸ Vuk Milatović, „Zogovićevo shvatanje narodne književnosti“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 103.

nama istoričar dominira nad kritičarem, a sintetičar nad analitičarem.“³⁹

Ako su Zogovićeve studije objedinjene knjigom *Usputno o nezaobilaznom* naišle na lijep prijem kod relevantnih književnonaučnih autoriteta, to se ne bi bez rezerve moglo reći za njegovu antologiju *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*. Naime, nedugo po objavljivanju te antologije, u beogradskome časopisu *Književnost*, pojavio se prikaz knjige iz pera jednoga od najboljih poznavalaca crnogorske usmene književnosti, Novaka Kilibarde.⁴⁰ Već sâm naziv osvrta, prešampavan kasnije u više Kilibardinih knjiga, „Može li se izdvojiti crnogorska narodna epika iz srpskohrvatskoga eposa“ ukazao je na jednu od ključnih Kilibardinih primjedbi na račun Zogovićeve antologije. Pored načelne zamjerke zbog izdvajanja crnogorske epike iz tzv. srpskohrvatskoga eposa, Kilibarda je iznio i druge, metodološke primjedbe, vezane, pored ostaloga, i za pitanje vremena postanka i porijekla pjesama starijih ciklusa i sl. Ne ulazeći u detaljnije raščlanjivanje Kilibardina osvrta, pomenućemo ovđe jedan znakovit detalj. Osvrt na Zogovićevu antologiju Kilibarda je prešampao u knjizi *Poezija i istorija u narodnoj književnosti* (1972),⁴¹ u kojoj su se našli i prilozi „Specifičnost crnogorske narodne epike“ i „Odnos istorijskog događaja i njegove transformacije u crnogorskoj narodnoj epici“ koji analizama i materijalom koji donose, implicitno ukazuju na opravdanost Zogovićeve naučnog postupka. Kilibarda je, naposljetku, i autor prve istorije crnogorske usmene književnosti objavljene kao prvi tom *Istorije crnogorske*

---

³⁹ Radomir Ivanović, „Književnoistorijski ogleđi i studije“, *Ovdje*, br. 178, Titograd, 1984, str. 21.

⁴⁰ Novak Kilibarda, „Radovan Zogović, ‘Crnogorske epske pjesme raznih vremena’“, *Književnost*, 16, Beograd, 1971, str. 154–169.

⁴¹ Dr Novak Kilibarda, *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, Slovo ljubve, Beograd, 1972, str. 165–192.

književnosti u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost 2012. godine. Da je Zogovićeva antologija pobudila šire društveno-političko interesovanje, svjedoči i podatak da se bilješka o njoj našla u izvještaju Radne grupe Sekretarijata CK SK i Sekretarijata Opštinske konferencije SK Titograd naslovljenom „Ispoljavanje nacionalističkih i drugih idejno neprihvatljivih tendencija u javnim glasilima i nekim kulturnim institucijama u Titogradu“.42 Pomenimo još i to da antologija pored iscrpne studije o kojoj je već bilo riječi, donosi izbor od 45 reprezentativnih pjesama iz korpusa crnogorske usmene epike, kao i „Napomene i objašnjenja“ i „Rječnik stranih i manje poznatih riječi“. Zogović je ovim izborom prvi put naučno superiorno osporio shvatanje da se crnogorskim usmenim pjesmama mogu smatrati samo one pjesme vezane za borbe s Osmanlijama, koje su u tradicionalističkoj književnoj istoriografiji izdvajane kao poseban ciklus, proširujući pojam crnogorskoga usmenoga eposa na ukupno nasljeđe usmene epske poezije nastalo u današnjoj Crnoj Gori ili od pjesnika-pjevača s crnogorskih prostora, bez obzira na samu tematiku pjesama. Ako se Zogovićevoj antologiji ima što zamjeriti, to je, mišljenja smo, isuviše slobodan postupak korekcije pjesama obuhvaćenih izborom. Zogović je, naime, na osnovu vlastitih estetskih kriterija i osećanja vršio izmjene u pojedinim pjesmama, prelazeći iz uloge antologičara u poziciju redaktora, što smatramo neprimjerenim postupkom u tretmanu građe.

Da Zogović antologijom crnogorskih epskih pjesama nije zaokružio svoje planove na polju istraživanja crnogorske usmene književnosti, potvrđuje njegova prepiska s početka 70-ih godina XX vijeka s glavnim i odgovornim urednikom Grafičkoga zavoda, Miloradom Stojovićem. U periodu od 1971.

---

⁴² V. *Crnogorska vlast i crnogorsko nacionalno pitanje (dokumenta 1970–1985)*, priredila Jadranka Selhanović, Državni arhiv Crne Gore & Regionalni centar za društveno-ekonomska istraživanja, Podgorica, 2015, str. 121.

do 1974. godine u njihovoj korespondenciji više puta spominje se antologija crnogorske usmene lirike na kojoj Zogović radi. U posljednjem pismu u u kojem nailazimo na pomen te antologije, onom od 18. II 1974. godine, Zogović Stojovića obavještava da je za nju našao izdavača i da će rukopis predati sredinom te godine.⁴³ Da li je rad na antologiji okončan i što se dogodilo s rukopisom antologije, ostala je nepoznanica.

Radovan Zogović višestruko je značajna ličnost crnogorske kulture, a kao književni istoričar stao je u red autora koji su se naučno meritorno suprotstavili naplavinama tradicionalističke humanistike u potiranju i negaciji nacionalnoga karaktera crnogorske kulture. U pismu upućenom Miloradu Stojoviću 1972. godine on veli: „Pravo crnogorskoga naroda da ima svoju kulturnu tradiciju kao i svi drugi jugoslovenski narodi ne može odricati niti ga ni u jednom trenutku smatrati nepogodnim niko ko ne odriče samu crnogorsku nacionalnost.“⁴⁴ Dosljedan mladalačkim uvjerenjima i rano usvojenoj metodologiji marksističke estetike, Zogović se, kako antologijom crnogorske usmene epike, prvom te vrste s jasnom koncepcijskom postavkom o njezinu nacionalnome karakteru, tako i dragocjenom knjigom studija i ogleđa *Usputno o nezaobilaznom*, priključio probranome krugu utemeljivača savremene književne montenegristike.

---

⁴³ Milorad Stojović, *Pisali su mi*, Izabrana djela, tom II, CID, Podgorica, 2012, str. 345.

⁴⁴ Isto, str. 273.

Bibliografija

- Babović, Milosav. „O knjizi *Usputno o nezaobilaznom Radovana Zogovića*“, *Glasnik odjeljenja umjetnosti*, knjiga 5, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 209–221.
- *Crnogorska vlast i crnogorsko nacionalno pitanje (dokumenta 1970–1985)*, priredila Jadranka Selhanović, Državni arhiv Crne Gore & Regionalni centar za društveno-ekonomska istraživanja, Podgorica, 2015.
- Deretić, Jovan. „O knjizi *Usputno o nezaobilaznom Radovana Zogovića*“, *Glasnik odjeljenja umjetnosti*, knjiga 5, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 197–208.
- Đilas, Milovan. *Legenda o Njegošu*, Kultura, Beograd, 1952.
- Đurković, Živko. „Šezdesetogodišnjica Zogovićeve besjede o ‘Gorskom vijencu’ iz 1947. godine“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 25–30.
- Ivanović, Radomir. „Književnoistorijski ogledi i studije“, *Ovdje*, br. 178, Titograd, 1984, str. 21.
- Kalezić, Vasilije. „Radovan Zogović i sukob na ljevici“, u: *Radovan Zogović: pjesnik i čovjek*, zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988, str. 233–263.
- Kilibarda, Novak. „Radovan Zogović, ‘Crnogorske epske pjesme raznih vremena’“, *Književnost*, 16, Beograd, 1971, str. 154–169.
- Kilibarda, Novak. *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, Slovo ljubve, Beograd, 1972.
- Marković, Vasilije. „Stanje fakata na relaciji Zogović – Krleža“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 109–133.
- Milatović, Vuk. „Zogovićevo shvatanje narodne književnosti“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 101–107.

-
- Papović, Dragutin. „Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1977–1990“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 381–432.
- Pižurica, Krsto. „Na tragu Njegoševog nasljeđa“ u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 31–68.
- Stojović, Milorad. *Pisali su mi*, Izabrana djela, tom II, CID, Podgorica, 2012.
- Vuković, Čedo. „O knjizi *Usputno o nezaobilaznom Radovana Zogovića*“, *Glasnik odjeljenja umjetnosti*, knjiga 5, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 193–195.
- Zogović, Petar. „Bio-bibliografski prilog o autoru“, u: *Riječ i vrijeme: o književnom stvaralaštvu Radovana Zogovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2008, str. 151–185.
- Zogović, Radovan. „Junačke pjesme i vlastela“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. XIV/2, Novi Sad, 1966, str. 308–363.
- Zogović, Radovan. „Nekolike zabilješke o Ljubiši“, u: *Stefan Mitrov Ljubiša*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1976, str. 57–73.
- Zogović, Radovan. „O plemenu u ‘Gorskom vijencu’ i tim povodom“, *Glasnik III*, Odjeljenje umjetnosti, knj. 1, Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore, Titograd, 1976, str. 7–50.
- Zogović, Radovan. *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*, Grafički zavod, Titograd, 1970.
- Zogović, Radovan. *Njegoševa poema o borbi i slobodi*, Obod, Cetinje, 1947.
- Zogović, Radovan. *Postajanje i postojanje*, Štampar Makarije & Oktoih, Podgorica, 2007.
- Zogović, Radovan. *Usputno o nezaobilaznom*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983.